

МАКТАБ О‘QUVCHILARINING MILLIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISHDA TARIX TA’LIMINING O‘RNI VA AHAMIYATI

Mirzaqobilova S.A.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Tayanch soʻzlar: milliy dunyoqarash, tarixiy bilimmlar, tarix ta’limi, milliy urf-odatlar, insonparvarlik.

Ключевые слова: национальное мировоззрение, историческое знание, историческое образование, национальные традиции, гуманизм.

Key words: national outlook, historical knowledge, history education, national traditions, humanitarianism.

Kirish. Tarix ta’limi maktab o‘quvchilarining milliy dunyoqarashini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. O‘tmishni o‘rganish orqali o‘quvchilar o‘z xalqining merosi, madaniyati va o‘ziga xosligi haqida chuqurroq tushunchaga ega bo‘ladilar. Tarix bugungi kuni tushunish uchun asos yaratadi va turli harakatlar va qarorlarning oqibatlarini haqida qimmatli fikrlarni taqdim etadi. Ushbu maqolada biz maktab o‘quvchilarining milliy dunyoqarashini shakllantirishda tarix ta’limining ahamiyati va ahamiyatini ko‘rib chiqamiz. Tarix ta’limi xalqning madaniy o‘ziga xosligini saqlashning muhim vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Barkamol avlodni tarbiyalash g‘oyat nozik san’at bo‘lib, unga juda jiddiy yondashish kerak. Yosh avlodning dunyoqarashini shakllantirishda milliy istiqloq mafkurasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Negaki, milliy mafkuraning bosh negizi yosh avlod ruhini tarbiyalashdagi bosh omillaridan biridir. Farzandlarimizni tarbiyalash va ularning shaxsini har tomonlama kamol toptirish barcha umumta’lim maktablari zimmasiga yuklatilgan. Bu vazifalar o‘quvchilarda barcha qobiliyatning o‘shishiga, ijodiy intilishni vujudga keltirishga asosiy omil bo‘lib hisoblanadi. Ilg‘or g‘oyalarni davrimizda ro‘y berayotgan o‘zgarishlarni, shuningdek, tarixiy mavzularni zamonaviy ruhda tushuntirish o‘g‘il va qizlarda g‘oyaviy e’tiqodni ma’naviy dunyoqarashni tarbiyalash uchun

boy manba bo'lib hisoblanadi. Shundagina yosh avlod ruhiga his-hayajonli ta'sir ko'rsatadigan ularda mardlik, jasurlikni, tashabbuskorlikni tarbiyalaydigan mustahkam milliy tarbiya tizimi tarkib topadi[1]. Ota-bobolarining tarixiy voqealari, erishgan yutuqlari, kurashlarini o'rganish orqali o'quvchilarda o'z merosiga bo'lgan muhabbat, faxrlanish tuyg'ulari shakllanadi. Ular o'z jamiyatini vaqt o'tishi bilan shakllantirgan qadriyatlar, urf-odatlar, urf-odatlar va e'tiqodlar bilan tanishadilar. Bu tushunish kuchli madaniy o'ziga xoslikni rivojlantiradi, o'quvchilarga o'z madaniyatini qadrlash va hurmat qilish imkonini beradi, shuningdek, boshqa madaniyatlarga nisbatan bag'rikenglik va qadrlash tuyg'usini rivojlantiradi. Tarix ta'limi maktab o'quvchilari o'rtasida fuqarolik faolligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Talabalar o'z xalqi tarixini o'rganish orqali o'z jamiyatini shakllantirgan demokratik jarayonlar, ijtimoiy islohotlar, erkinlik va tenglik uchun kurashlar haqida tushunchaga ega bo'ladilar. Ular faol fuqarolik pozitsiyasi, demokratik ishtirok etish, o'zgarishlarni amalga oshirishda individual va jamoaviy sa'y-harakatlarning ahamiyati haqida bilib oladilar

Adabiyotlar tahlili: Tarix ta'limi maktab o'quvchilarida tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Tarixiy voqealarni o'rganish, asosiy va ikkinchi darajali manbalarni tahlil qilish talabalarga dalillarni baholashga, asosli dalillarni shakllantirishga va asosli xulosalar chiqarishga yordam beradi. Ular hukmron rivoyatlarga savol berishni o'rganadilar, ko'p nuqtai nazarlarni ko'rib chiqadilar va tarixiy voqealarning murakkabligini tushunishni rivojlantiradilar. Ushbu tanqidiy fikrlash qobiliyatlari hayotning turli jabhalariga o'tkazilishi mumkin bo'lib, o'quvchilarga ongli qarorlar qabul qilish, mavjud voqealarni tahlil qilish va tobora murakkab bo'lgan dunyoda harakat qilish imkonini beradi [2].

Tarix ta'limining hal qiluvchi jihatlaridan biri bu harakatlar oqibatlarini tushunishdir. O'tmishdagi voqealarni o'rganish orqali talabalar turli siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy qarorlarning natijalarini kuzatishlari mumkin. Ular o'tmishdagi muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklardan saboq olib, sabab va oqibatni tushunishadi. Bu tushuncha talabalarni shaxsiy hayotlarida ongli ravishda tanlash va jamiyatga mas'uliyatli va puxta o'ylangan holda hissa qo'shish uchun bilimlar bilan qurollantiradi. Tarix ta'limi turli guruhlar va shaxslarning tarix davomidagi hissalarini ta'kidlab, madaniy xilma-xillik va inklyuzivlikni targ'ib qiladi. Talabalar marginallashgan jamoalarning kurashlari va yutuqlari haqida bilib, empatiya va turli madaniyatlar, dinlar va qarashlarga hurmatni rivojlantiradilar. Bu bilim stereotiplar va noto'g'ri qarashlarni yo'q qilishga, yanada inklyuziv va bag'rikeng jamiyatni rivojlantirishga yordam beradi[3].

Tarix darslarida mavzuning mohiyatini ochib berish barobarida o'quvchilarni milliy mafkura g'oyasi asosida tarbiyalashning samarali yo'llari ishlab chiqilishi kerak bo'ladi. Shundagina maktab ta'limi yordamida o'quvchini g'oyaviy jihatdan chiniqtirishimiz mumkin. Umumiy qilib aytadigan bo'lsak, insonparvarlik – ijtimoiy harakat doirasida kishilarda, turli millat vakillariga mehr – muruvvat hissini tarkib toptirish, adolatsizlik, tengsizlik, tekinxo'rlik, vijdotsizlik, odobsizlik, yot ta'limotlar ta'siriga tushish kabi hatti – harakatlarga murosasizlikni shakllantiradi. Insonparvarlik g'oyasining barcha qirralari, milliy an'analarimiz bilan birga turli qoida, tushuncha va fikrlar tizimi sifatida o'z ifodasini topgan. Umumta'lim maktabi tarix darslarida o'qitish, ta'lim berish ishlari ana shu g'oyaviylik asosida bo'ladi. Insonparvarlik tarbiyasi shaxsning sub'ektiv istagi bo'lmay, balki maktab amaliy ishining talabiga aylanadi. Insonparvarlik g'oyasini o'quvchilarda shakllantirish, tarbiyalash tarix fanlarini o'qitish jarayonida amaliy tus olishi muhim sanaladi. Insonparvarlik tarbiyasini tarix o'qitish jarayonida shakllantirishning o'zi ham bir qancha ruhiy jarayonlar orqali kechishi mumkin. Bu o'rinda ong markaziy masala bo'lib qoladi va insonparvarlik g'oyasini anglash, tasavvurlar orqali idrok etish bir qancha mexanizmlar bilan bog'liq. Tarix darslarida vatan qahramonlarining jasoratlari, xalqning ajnabiy bosqinchilarga qarshi qahramonona kurashi, olimlar, iste'dod sohiblari – vatandoshlarning erishgan yutuqlari tarix darslarida bolalar uchun vatanparvarlikning ajoyib namunasidir. Deyarli hech bir tarix darsi munosib shaxslarni o'rganmasdan o'tmaydi. Qahramonlarning jasoratlarini ochib berish, o'quvchilarni olis ajdodlarimiz va yaqin o'tmishdoshlarimiz nima uchun vatan manfaati yo'lida o'z boyligini, muhabbatini, hayotini fido qilganliklarini anglab yetishlari zarur[4]. Tarix fani o'qituvchisi o'quchi yoshini hisobga olgan xolda darsni rejalashtiradi. Maktab tarix darslarida o'qituvchi asosan, jahon tarixi fanini o'qitishda O'zbekiston tarixini jahon mamlakatlari bilan taqqoslagan holda yoritish, O'zbekiston tarixi voqealarini bosqichma – bosqich, ya'ni izchillikka rioya qilgan holda ochish, xususan, davr va zamon ruhini berish hamda mustaqil O'zbekistonning istiqboldagi taraqqiyotini ko'zda tutgan holda bayon etishga harakat qiladi[5]. Tarix fanini insonparvarlashtirish masalasiga jiddiy e'tibor berib, tarix faqatgina qarama – qarshi sinflar kurashidagina iborat emasligini, umuminsoniy qadriyatlar asosida o'zaro totuvlikka, bir – birlariga yordam berishga, tinch va osoyishta yashash taraqqiyotning garovi ekanligiga o'quvchini ishtontirishga erishadi. Yurtimiz tarixining maftunkor, boy go'shalarining asosiy qismi Buyuk ipak yo'li ustidagi ilm-fan, hunarmandchilik, madaniyat taraqqiy etgan makonlardan iborat ekanligi xususida yangi bilimlar beradi. O'rta maxsus ta'lim bosqichida o'qitiladigan tarix fani esa ushbu jarayonni ancha mukammal,

ya'ni yoshlarni kasbga yo'naltirishga xizmat qiladigan, eng oliy tuyg'u – insoniylik tuyg'usini his etishga xizmat qiluvchi dars sifatida tashkil etiladi.

Ta'lim klasterida ta'lim mazmuni integratsiyasi tarix o'qitishda fanlararo uzviylikni ta'minlash muhim bo'lib, ta'lim mazmunining fanlararo uzviyligi vositasida ta'lim samaradorligini oshirish uchun quyidagi tamoyillar muhim sanaladi:[6]

1. Tarixni fanlararo bog'lab o'rganishning o'quvchilar yoshi, psixologik xususiyati va saviyasiga mosligi tamoyili. Bu tamoyil tarixiy ma'lumotlarni o'quvchilar tomonidan to'liq o'zlashtirishlari nuqtai nazardan ularning individual va yosh xususiyatlari, bilim darajasi doirasidan kelib chiqib ish olib borishga imkon beradi. Chunonchi, 11-13 yoshli bolalar aqliy faoliyatida bilishning zaruriy shart-sharoitlaridan biri hisoblangan aniq tarixiy timsoltasavvur ustunlik qilishi pedagogik kuzatishlarda aniqlangan. Ayniqsa, VIIVIII-sinf o'quvchilari induktiv, deduktiv xulosalar chiqarishini yaxshi uddalay oladilar. Shu bilan birga mustaqil mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatlari cheklangan bo'lishini hisobga olib, tarixiy materialini bog'lab o'rganishda ular saviyasini yuksaltirib borishning didaktik tamoyillariga amal qilishni taqozo etadi. Binobarin, O'zbekiston va jahon tarixi kurslaridagi tarixiy shaxslar va dalillarni yorqin timsollar bilan bog'lab olib borish, tarixiy bilimlarni ongli va puxta o'zlashtirish, o'quvchilarda ijobiy hissiyotlar uyg'otish shartlaridan biridir. Bu esa o'z navbatida tahlilning abstrakt mushohadaga o'tib borishi uchun shart-sharoit yaratadi Belgilar va xususiyatlarni umumlashtirish asosida tarixiy tushunchalar tarkib topadi. Tushunchalar esa tarixiy hodisalarning umumiy, muhim xususiyatlari, bog'lanish va munosabatlarning inson ongida aks etishidir. Bular darsda foydalanish zarur bo'lgan tarixiy manba, atama, tushunchalarni tanlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

2. Uzviylik va uzluksizlik tamoyili. Tarix ta'limining uzviyligi va uzluksizligi tamoyili tarix o'quv fani mazmunining uzviyligini o'rnatishda muhim o'rin tutadi. Bu tamoyil didaktikaning muhim tamoyili– oddiydan murakkabga, noma'lumdan ma'lumga qarab borishda va oldingi o'zlashtirilgan bilimlarga tayangan holda keyingilarini o'zlashtirishga tayyorlash omili sifatida kirish, umumlashtiruvchi-takrorlash darslarini o'tkazishga mas'uliyatni oshiradi. U ta'lim standartlari, o'quv rejalar, dasturlar, darsliklarda materiallarning bir-biri bilan mantiqiy bog'liq bo'lishini, ta'limning har bir bosqichida ma'lum darajada bilim ko'nikma va malakalarni shakllantirishni talab qiladi hamda ta'lim oluvchilar tarixiy ongining shakllanishiga muvofiq tarzda fan yutuqlarini o'zlashtirib borishni ta'minlaydi. Ma'lumki, umumiy o'rta ta'lim maktablarida har bir davr tarixi bir marta o'qitilib, yuqori bosqichlarda takrorlanmaydi. Bundan mustasno holda

V-sinf tarixdan hikoyalar kursida esa qadimgi davrdan hozirgi kungacha bo'lgan muhim tarixiy voqealar fan asoslari sifatida emas, balki epizodik(voqeaband) hikoyalar tarzida o'rganilishi sababli undagi mavzular xronologik izchillikka u darajada asoslanilmaydi. Umuman, tarixiy materialni xronologik izchillikda bayon qilinishi o'quvchilar tarixiy bilimlarini tizimlashtirib, uning uzviyligini ta'minlash bilan birga yangi tarixiy dalillarni yaxshiroq o'zlashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, tarixiy jarayondagi yangi asosning o'rnini aniqlashga, uni tarix bilimlari tizimiga kiritishga yordam beradi. Bu tamoyil ikkita tarix kursini o'zaro aloqadorlikda o'rganishda tarixiy materiallar bir-birini takrorlamagan holda, bir-birini to'ldirishini nazarda tutadi.

3. Tarixni insonparvarlashtirish tamoyili - o'tmishga nisbatan g'ayrinsoniy qarashlarga chek qo'yib, o'quv materialini umuminsoniy xarakterdagi mazmun bilan boyitish, ma'lum, jamiyat (jumladan, O'zbekiston) tarixini jahon sivilizatsiyasining tarkibiy qismi deb qarash, insonni tarix subyekti sifatida o'rganishga yanada chuqur, keng va atroflicha yondashish, o'quvchi-yoshlar shaxsi, axloqiy sifatlarini shakllantirish bilan insoniy fazilatlarini kamol toptirishni ko'zda tutadi. Chunki, "...tarix inson orqali vujudga keladi va inson orqali abadiyatga aylanadi. Inson ongi va tafakkuri, qalbi va tuyg'ulari orqali yuzaga kelgan hodisa sifatida qadriyatga aylanadi".

4. Tarix o'qitishning milliy asosga qurish (milliy yo'naltirilganligi) amoyili – tarix fanini O'zbekistonning ko'hna tarixini o'rganishdan boshlash, o'quvchilarning jahon xalqlari o'tmish taraqqiyotini o'rganishda Vatan tarixidan olgan bilimlari asos bo'lib xizmat qilishi, ikkala tarixni qiyoslab o'rganish asosida xalqlar tarixidagi mushtarakliklar, o'ziga xos xususiyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, har bir xalqning unga qo'shgan hissasini chuqur anglab, boshqa xalqlarning tarixi va madaniyatini hurmatlash, ta'limni milliy tarix, madaniy meros, xalq an'analari bilan uzviy uyg'unligini, tariximizni milliy taraqqiyotning muhim omili, millat murabbiysi sifatida e'tirof etishdan iboratdir. Zero "o'zini bilmagan, o'z o'tmishini bilmagan hech kimni bilmas". Ushbu tamoyil uzluksiz ta'limni tashkil etish va rivojlantirish tamoyillaridan biri– ta'limning milliy yo'naltirilishi talablariga mos ravishda "O'zbek xalqi va davlatchiligi tarixi konsepsiyasi" ning yetakchi g'oyalari ro'yobga chiqarishga yordamlashadi.

5. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligini shakllantirish tamoyili tarixiy voqea va hodisalarga milliy va umumbashariy g'oyalarning umumiy uyg'unligidan kelib chiqib baho berishga o'rgatadi. Zero, o'zbek xalqining ko'pgina milliy xususiyatlari umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'lanib, uning shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Jumladan, ajdodlarimizning aql zakovati va qalb qo'ri bilan yaratilgan dunyo madaniyatining noyob durdonasi bo'lmish

“Avesto” da bayon etilgan ilmiy va hayotiy tushunchalar nafaqat Markaziy Osiyo, balki butun dunyo ilmiy fan va falsafasi rivojiga salmoqli hissa boʻlib qoʻshilgan. Shuningdek, Oʻrta Osiyoda IX-XII va XIV-XV asrlardagi madaniy yuksalish Yevropa Renessansining asosiy shart-sharoitlarini vujudga keltirgan[7].

6. Milliy istiqlol gʻoyasi, milliy mafkuraning asosiy manbai - bu haqqoniy yoritilgan tarix boʻlib, ikkala tarixni uzviy bogʻlab oʻrganish oʻquvchilar ongida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirishning qudratli omilidir. Ayniqsa, “Tarbiya” fanini tarix taʼlimi uzviyligida oʻquvchilarga singdirishning keng imkoniyatlaridan samarali foydalanish bu yoʻldagi maqsadlarni roʻyobga chiqarishda muhim qadam boʻladi[8].

Muhokama va natijalar. Tarix oʻqitishning tajribasida tarixiy materiallarni puxta vamustahkamoʻqlashtirishga yordam beradigan koʻpgina samarali usullar bor. Materialni bayonqilib borishda oʻqituvchi va oʻquvchilarning oʻquv materiali yuzasidanogʻzakivayozma reja, voqealar qalendari va xronologik jadvallar tuzishlari, raqamlarniyozish, grafik yozuvlarini olib borishlari diagrammalar chizish, kontur xaritavadaftarda yozuv-chizuv ishlarini olib borishlari shular jumlasidandir. Shuni aytishkerakki, obrazli tarixiy tasavvurlarni shakllantirish, tarixiy faktlar xronologiyavaboshqalarni xotirada mustahkam saqlab qolish tarixni oʻrganishningbirinchibosqichini tashkil etadi. Uning eng muhim ikkinchi bosqichi tarixiytushunchalarnishakllantirishdir. Tarixiy tushunchalarin oʻzlashtirish juda kattataʼlimvatarbiyaviy ahamiyatga ega. Tushunchalar oʻquvchilarda keng dunyoqarashnishakllantirishga yordam beradi, ularni tafakkur faoliyatini, bili shmalakalarivaqobiliyatlarini oʻstiradi. Tafakkur qilishning psixik jarayoniga suyanadiganbuusullar har qaysi tarix oʻqitish metodiga metodik usullarning uchinchi guruxiboʻlib kirishi mumkin. Ular birinchi navbatda oʻqituvchining tushuntiribberishi,muammoli bayoni, oʻqituvchi rahbarligida oʻquvchilarning tarixiy xujjatlarni tahlilqilishi mantiqiy vazifalarni echishi va evristik suhbatdan iboratdir. Taʼlim-tarbiya jarayonida bu usullar va bilimlarning barchasi tarkibiyqismlari bir-biri bilan oʻzaro bogʻliq holda ishtirok etadi.

Xulosa: Dunyoda har bir xalqning oʻziga xos anʼanalari, urf-odatlar va milliy qadriyatlari bor. Isonlarning ongida milliy qadriyat tushunchasi oʻsmirlik chogʻidan boshlab shakillana boshlaydi. Tarix darslarida ham milliy qadriyat tushunchasini shakllantirish mumkin, ayniqsa, darsliklardan xulosa chiqarga holda bilim olsalar . Bu kabi qadriyat tushunchasini maktab oʻquvchilarining ongiga faqatgina tajribali va bilimli oʻqituvchi mutahassisgina joylay oladi.

Xulosa qilib aytganda maktab oʻquvchilarining milliy dunyoqarashini shakllantirishda tarix darslari alohida ahamiyat kasb etadi. Yoshlar ongida milliy qadiryad insoniylik tushunchalarini shakllantiradi. U madaniy oʻziga xoslikni

saqlaydi, fuqarolik faolligini, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi, harakatlar oqibatlarini tushunishga yordam beradi va madaniy xilma-xillik va inklyuziyani rag'batlantiradi. Bu maqsad bir qator ta'lim-tarbiya vazifalaridan tashkil topgan. Shuningdek, yoshlarni mehnatga layoqatli, vatanparvarlik, huquqiy tarbiya, hamda izlanuvchanlik kabi fazilatlarni rivojlantirish muhim hisoblanadi. Tarix darsi qator ta'limiy va tarbiyaviy masalalarni xal etishga qaratilganligibilan karakterlanadi. Tarix darsida ta'lim-tarbiya vazifalarining ko'pqirraliligi, unio'qitishda qo'llaniladigan ko'p xilli metodlar bilan karakterlanadi. Maktabda tarix fanini o'qitishda mavzuni tarixiy obidalar bilan bog'lash va ularga bog'liq malumotlarni berish o'quvchilarda o'zlari mustaqil va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga, miliy ong va tafakkurni o'stirishga, eng asosiysi ma'naviy barkamol shaxsni, haqiqiy vatanparvar insonni tarbiyalab voyaga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi. Qolaversa, bu boradagi bilimlar o'quvchilarni vatanparvarlik, milliy g'urur va iftixor, ma'naviy-axloqiy ruhda tarbiyalaydi, ularda yurt taqdiriga daxldorlik sifatlarini shakllantiradi.

Adabiyotlar:

1. I. A. Karimov "O'zbekiston buyuk kelajak sari" T.1998 y
2. Mirziyoyev Sh. M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'tarilamiz. Toshkent. "O'zbekiston". 1- jild. 415 – bet 2.
3. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li. Toshkent., "O'zbekiston" 1992 yil., 66-bet.
4. J.G.Yo'ldoshev. Ta'lim yangilanish yo'lida.-T.: O'qituvchi. 2000.
5. Abdurahmanov O.K. Fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi. -T.: Fan va texnologiya. 2014. - 23 b.
6. Toshtemirova S.A., G'afforov Ya.X., Abduraxmonova J.N. Mutaxassislik fanlarini kasbga yo'naltirish metodikasi. –Toshkent. "MALIK PRINT CO", 2021. 204 b
7. Gafforov Ya.X. Toshtemirova. S. Ways to increase the effectiveness of education in an integrated environment // European Journal of Molecular & Clinical Medicine, Vol.07, Issue 07, 2020. Page 647-655
8. O'quv uslubiy majmua. Namangan – 2023

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqola tarix darslarida o'quvchilarning milliy dunyoqarashlarini shakllantirish va ta'limni tarbiyaga uzviy ravishda bog'lagan holda o'quvchilarda tarixiy fikrlash kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan.

РЕЗЮМЕ

Данная статья направлена на формирование национального мировоззрения учащихся на уроках истории и формирование у учащихся компетенций исторического мышления, при этом органично связывая обучение с воспитанием.

SUMMARY

This article is aimed at forming the national worldview of students in history lessons and developing students' competence in historical thinking, while organically linking learning with upbringing.